

Ю. ШПОЛ

ВАГАННЯ*

Кумедне кохання, туга за ним, морок образи і іскра підозріння,— ось ті чотирі нещастя, що раптом спіткали мене тоді, на спочивку, біля залізничної колії!

Але ж чи могли вони в мені не посіяти того химерного стану, що вимірювся корнем квадратним з величини, яка не мала жодного відношення до математики?!

Та й справді!— Спочатку я зовсім не знав, що мені робити.

Я вагався:— іти за нею (ні!— навіть бігти), або ж викинуть (тоб - то, забути)...

Але:—

бувши змалку нікчемним математиком (як і кепським художником), я розв'язав тоді це алгебраїчне завдання звичайним своїм способом. Я махнув на нього рукою, сплюнув на бік, погломонів з дідком про погоду й про дорогу,— і ми пішли.

Чи довго-коротко ми йшли і чи багато високонудрих зауважень сказано було нами, як одним так і другим — не знаю.

Власне, не пригадую. Бо все це тоді — „промайнуло, як сон“. Вірніше, як два сни. Один — „сон рябої кобили“, що примушував мого дідка з кожним кілометром все частіше зідхати, охать і кректать. А другий — мій.

Що до останнього, то й зараз ще, згадавши инколи про нього, я не можу ніяк позбутися вражінь: — німого болю у плечі і ще німішого (заціпленого, стиха) прокляття на адресу мого, так щасливо посланого мені пригодою супутника.

Та проте — не це цікаве.

Цікаве те, що ми таки зійшли на ту Голготу, що носила, хоч і дуже популярне, але й не менш трафаретне (бо ж хіба популярне не завжди трафаретне!) ім'я Відомої станції.

Розуміється, як кожен з нас і чекав цього зарані, ніяким потягом, ніде, за висловом дідка, — „і не смерділо“. Власне, потягів було багато, та всім їм було привласнено високосакраментальної назви — „ешалонів“.

Це — в перекладі на мову тодішніх, так званих, шпаків — значило: „до бога зависоко, а до ешалону — дзуськи“.

Тому ми дуже й не гнівалися, а купили насіння і пішли за двірєць на зелену траву.

Там лежав зарослий бороною грубезний дядя. Він наглядав за худобою, що паслася тут поблизу і, флегматично циркуючи крізь зуби, димив великим цигаром.

Ми побоялися його чіпати, і він був з того цілком вдоволений. А щоб, очевидно, ще більше переконати нас в своїй незалежності,— він підвів повагом од землі свою брунатну голову і покликав хлопчину літ сьоми, що копирсався тут біля нього в рівчаку.

* Уривки з роману, що виходить окремим накладом у в-ві „Книгоспілка“.

Хлопчик з охотою згодився за недопалка з його рота загнати зайшу в шкоду худобу і пошкребти йому за це розіпрілі п'яти.

Ми з цікавістю спостерігали цей на диво яскравий зразок людської доброти й самозреченності і мовчки дякували долі за те, що в нашої країні не перевелися ще гуманні люди.

Але швидко (як цього й слід було чекати) виявилось, що гірка невдячність ще цвіла в серцях наших симпатичних земляків: — хлопча смикнув двічі до пальця зотлілого недопалка, показав язика, зробив „харю“ і втік.

Тяжко було дивитися після цього на розгублену постать доброзичливого добродія, що, розтилаючи, мов дорогоцінний оксамит, свої брудні онучі по траві, вже так ретельно ладнався був задовольнити свою невинну забаганку.

Тому я, щоб хоч трохи стерти неприємне вражіння, почав штуркувати дідка, підмовляючи його вмотитися в ешалоні.

Як виявилось потім, мав я цілковиту рацію. Начальник ешалону так розгубився перед дворянським званієм і чином „полковника старого часу“ (о, це таке магичне слово!), що не тільки згодився взяти мого дідка, а ще й мене, віддавши нам обом з охотою „під козирьок“, і дзенькувши привітливо острогами.

Я був з того дуже втішений. Мій дідок мабуть не менше.

Та на вітиху нам не лишалося багато часу, бо ешалон мав їхати негайно. Тому ми, підморгнувши мовчки один одному, похапцем втягли на буфера — вже відомі нам з попереднього — сундучок і клунок і доволі зручно там вмотилися.

Не варт, розуміється, надокучати переказом таких дрібниць, як те, наприклад, що „негайний“ від'їзд наш тягся добрих десять годин з хвилинами; що за цей короткий час пішов дощик, а потім вигодинилося: що ми тричі „тимчасом“ „під'їдали“ й разів сім „поки що“ „закусювали“; що день розтав у поцілунках фіялкового вечора, а вечір зомлів і скис (в досить таки незграбних) обіймах ночі; що... і взагалі, — ну, кому ж це цікаво!

Важливо було те, що ми знов поїдемо. І ми таки поїхали.

Правда, не доїжджаючи до семафора, у нас засмерділа букса, а на приступцях останнього вагону повис лихтар од „стрілки“, що ми її незручно якось зачепили. Але врешті все обійшлося проте добре.

І коли б не нахабний вибух з гармати, що несподівано розітнувся за нами, що-йно ми рушили з місця, а також не цей полохливий тріск кулеметів, що зняли раптом неймовірний галас у нас майже над самим вухом, — то можна було б сказати, що ми виїхали таки вчасно.

Що правда, не треба було мати великого завзяття й відваги, щоб після цього лишитися на станції ще хоч на півгодини. Бо, як перекопано нас запевняв той же начальник ешалону, — все це „якась собі звичайна банда та й тільки“.

Але, признаться, нас (мене й дідка) ця банда дуже мала обходила. А гра у відвагу, здається, ніколи не була ні моїм, ні його улюбленим спортом. Тому з нас було тепер цілком досить того, що під нами внизу бадьоро вистукували радісні колеса, а в нас самих в середині під цю сентиментальну музику захлиналися, якщо не солов'ї то, принаймні, ті пищики з акації, що ними так охоче бавляться маленькі діти на весні.

Ми (я й дідок), як дві зозулі в чужому гнізді, штурхались один об одного, тримаючись за плечі. Бо вагон наш, невідомо чому, несамоовито весь час хилитався зліва на право і навпаки.

Але швидко виявилось, що це зовсім не залежало від нашого вагону. Причиною цього було тільки те, що наш потяг з навіженою хуткістю котився вниз під гору.

Хоч сидіти нам було й не зовсім зручно, але кожен з нас про себе думав, що це не таке вже велике нещастя, якщо ми маємо так швидко приїхати на місце.

Та ці сподіванки раптом нас обдурили. Вже через кілька хвилин наш потяг почав притушувати свій біг. Далі поповз, ледве обертуючи колеса. І, нарешті, став. Почмихав, поторгався незручно і занімів.

Ми, розуміється, поспішили скористатися з цього приємного факту.

І коли він знов, набравшись мужности, погрозово загув, і, розпачливо напнувшись, з рипом і вереском почав висмикувати нас на гору,— ми з дідком, уже ясніючи від задоволення, заклопотано вмошувалися на широких просторах вагонного даху.

Тут було значно приємніше. Замість спертої між двох вагонів чорної прірви, що весь час загрожувала скинути нас з буферів і проглинити в своїй ошціреній пащі,—назустріч нам тепер линула розложиста засмучена далечінь, одсвічена пругом широкого обрію. Та й вибухи гармат тепер виразно стугоніли нам у вухах. І од цього наші груди сповнялись якоюсь невинною радістю:—чи то тому, що гармати так безцеремонно плювали в придуркувате лице задубілої ночі, а чи нам приємно стало од свідомости того, що нас тепер уже там не було.

Проте, нахабна піявка втоми, врешті, таки присмокталася до наших знеможених тіл і ми пірнули в сон...

Прокинувшись, я переконався, що досить цупко тримаюся, рукою за залізний димар, хоч ноги мої й звисали в повітрі.

Але (о, диво!)—лідка мого зо мною не було...

На дворі ще не світало, а потяг котився доволі пристойним темпом.

Я походив по даху, визирнув на передні й задні буфера, зідхнув, умостився біля димаря і почав „думати“.

„Думати“,—це в мене було спеціальною роботою, що я на неї завжди бронюював відповідну кількість часу.

Тепер, розуміється, і без броні я міг віддавати себе до схочу цій улюбленій праці.

Так, от:

... Що таке революція? Як так трапляється, що революція з'являється і куди вона йде? Невже революції ніколи не перемагаються?

А потім:—що таке Кірка?

Чи вона Кірка, чи вона не Кірка?

Може вона ніколи ще й не цілувалася, а може...

Ну, це вже єрунда!

Але неже там, „дома“ обійшлося все гаразд. І зовсім все так, як було...

А тут... Ну, хоч і ця б от дівчина... В чім річ? Я ж...

Е-е, к чорту, к чорту!..

Отже:—революція...

За всіма підручниками історії, революції починаються тоді, коли старий лад кінчається. Проти цієї істини, здається, ніхто ще не зважився заперечувати. Я теж твердо мав її за аксіому. Але мене весь час терзав один маленький сумнів:—на підставі чого можна довідатися, що одно вже скінчилося і має початися друге.

Питання це, не скажу, щоб воно було дуже глибоке. Але, згодьтеся, що без вирішення його тяжко людині знати, що їй робити: — чи то пора вже прийматися за революцію, а чи може ще почекати.

Можливо, декому на це просто смішно. Але ж сміх ніколи ще не був резонною відповіддю на резонні питання. І хто знає, чи не є він і взагалі тільки підсвідомим виразником безсилля свідомости.

У всякому разі, для мене тут було більше трагічного, ніж комічного. Я цілком серйозно це питання робив наріжним каменем всієї своєї життєдіяльності.

Бо ж уявіть собі: — коли об'єктивно (підкреслюю: об'єктивно) уже настав час для революції, то значить вона зробиться. І треба тільки почекати, щоб потім узяти в ній участь.

А коли об'єктивно (такі — об'єктивно) цей час іще не приспів, то ясно ж, що нема чого зарані смикатися.

Отже: — як?..

Три роки в свій час я ухлопав на розв'язання цього закладеного питання. І тепер, ритмічно похитуючись на дахові вагону, я з приємністю згадував, що я його тоді таки подолав.

Розуміється, метода, що з неї я тоді скористався, була найдавнішою з усіх метод, що її лицили вдячним нащадкам симпатичні предки. Це — метода, так званого, розрубального аналізу. Її було вжито в давній час при розв'язанні відомого Гордієва Вузла.

Ясно, що я так само не міг погребати нею і, вживши її, одразу ж здобув чудових наслідків.

По-перше, виявилось, що революцій не слід чекати, а їх треба робити.

А по-друге: — робити їх можуть і повинні тільки ті, хто за євангельськими словами — „залишить батька, матір і дружину свою, роздасть майно своє“ і так далі.

Що правда, відносно останнього (майна) швидко почав мене гризти неспокій. Бо ненажерлива капіталістична система (як і у всьому) на революцію так само вимагала зовсім не ефемерних, а цілком матеріальних засобів. Конкретно це дошкуляло хоча б вже тим, що треба було їсти. Але мавши з усього свого майна пару якихся заношених штіблетів та одні подерті штанці, я довго не вагався з цим і швидко знайшов для себе внутрішній спокій, а для своїх ворогів одпустив довжелезну кудлу. Очевидно, — на острах і в ознаку відмінности.

Ну, так.

Але це — тоді. А тепер мене турбували трохи інші справи.

Потяг човгав, як застаріла хвороба, і я не квапився. Я, як дбайливий господар, що, нарешті, здобув значну порцію вільного часу, хотів використати її для підведення деякого балансу. Тому, злігши на другий бік і запаливши цигарку, я поволі почав розкладати свої рахунки.

Я думав:

... Млосний притухлий дух і марево свічок на весняному протязі. П'ятнадцятилітнє бентежне серце і суворий невблаганий „Владико живота“. Хіба ж не тоді уперше защеміло надкрайне тривогою сумління? І не тоді ж хіба зірвався тихо з вуст болючий крик про міру сущого?..

Але великий і могутній полоснув ножем набряклу жилу перших пролісків свідомости, і вони, підтяті, попливли рікою крові з Добра і Зла. І замкнувся світ в боротьбі двох сил і Великий Гріх важкою п'ятою ступив на всі дні і ночі молодого життя.

Це було тоді, коли земля дихає парою, а бруньки вже точуть липкий сік кохання. Це було тоді...

Але, о, диво! — сповнений вщерт першою радістю першого пізнання світу, я (бо це п'ятнадцятилітнє серце належало мені) оганьбив його тоді ж своїм першим гріхом. Якась Надька чи Шурка (адже ти один, господи, ведеш їм на небі за наше коротке життя імена!) тої ж ночі запопадливо цілувала мене десь на соломі.

Це було тяжко... Але це було солодко. І невідомо було тільки одно: — де ж тут гріх?

Проте, світ лишився стояти непорушно на своїх двох ворожих горбках: добра і зла...

І ще:

Було гомінке, прокурене й захрипле віче. Це вже значно пізніше. Це тоді, коли розхрістана шинеля й пожмаканий студентський картуз нахабно кричали у вічі всім: — „Ми все знаємо і можемо з'ясувати все“. І він тоді був на вічу. Він — мій ідол, учитель і друг. Він говорив. Високо, з трибуни. А сонце полосувало розіпрілі спини гарячими смугами і, захлинаючись, допивало останні сльози зими.

Я слухав. Слухав так, як слухав тільки малечою казку матери, потім, по-старше, — „свою“ героїню в театрі, а тепер слухаю в нічній самотності невдалу музику своїх минулих літ.

Він говорив чітко, говорив красиво, говорив запально. І весь світ в його промові, як дважди - два-чотири, гостро, рельєфно, одрубно, без жодного півтону вставав перед моїми, засвіченими його експресією, очима, поділений на - двоє.

„Є світ правди і є світ брехні. Є світ істини й справедливості і є світ облуди і ошуканства. Коли перший подолає другого, тоді, вульгарно кажучи, — „все діло буде в шляпі“.

Мене раптом кольнула якась давня забута думка. Але мій ідол не дав мені передихнути. Він майстерним аналізом світу правди — істини і світу правди — справедливості остаточно проглинув мою довірливу увагу. І я знітився і розтанув у метафізичному сьайві могутньої богині сучасності, великої, з великої літери: — Справедливості...

Звичайно, успіх був надзвичайний. Далеко більший за кількість оплесків і зворушливо вдячних поглядів. І я був з того втішений і гордий.

А потім...

Потім якась уже доросла Надька чи Шурка (тільки ти, Справедливість, знаєш, за якою з них я тоді побивався й страждав) так залюблено зазірала йому у вічі, а він так інтимно і так нахабно тиснув їй нишком у кутку руку.

Я стояв з боку і я бачив.

Це було тяжко... Але це було зовсім не солодко. І невідомо було тільки одно: — де ж тут справедливість?..

Проте, світ лишився непорушно стояти на своїх двох стовпах: — правди й брехні...

Я тріпнувся від цих захряслих в минулому наївних спогадів і змінив занімілу руку на димарі. Потяг скажено торохтів високим насипом через заспане село. Навздогін йому байдуже гавкали спросоння собаки й старанно співали досвітні півні.

Пововтузившись трохи на не зовсім зручному для відповідальних міркувань дахові, я знов узявся волочити в розбуджених спогадах далі свій шлях. Я почав шарити по всіх закутках своїх обіспаних і обжитих двадцятивосьми з гаком літ — тих яскравих моментів, що по них кожна людина веде хронологію свого особистого життя.

Звичайно, у кожного це відбувається на свій лад, а власне — залежно від уподобань, звичок, обставин, оточення і так далі.

Одні в такому разі звичайно починають так: — „це було тоді, як умер, царство йому небесне, кум Панас...“ Другі за одправну точку беруть якесь видатне загально-державного значення явище, ну, от, скажім, — коронацію, чи приїзд губернатора. Треті — любов гірку чи любов солодку. Четверті, п'яті так само мають якісь видатні дати.

Я ж, як не загострював тепер свою пам'ять, нічого, крім мого ідола і його непорочної правди - справедливості, — в останню дату своєї хронології не міг вписати.

Власне, це був жах. Бо ж прожити в нашу мінливу, зрадливу й нестійку епоху якихся добрих десятків літ, живлячись з дня в день стравою одного й того ж світогляду, для цього, справді, треба було бути або безнадійним дурнем, або ж занадто чесною людиною. За дурня я себе ніколи не вважав (та навряд чи коли й вважатиму). Що ж до чесноти, то я про неї зовсім не дбав.

Проте, як не неприємно, але це був факт. Я таки ні разу не зрадив своєї богині з того часу, коли вперше на мене зійшла її благодать. Я був їй вірний, за старовинним прислів'ям, як вірний пес, — і був їй відданий, за моїм уже прислів'ям, як найзрадливіша жінка. (До речі — найпоширеніший тип).

Хіба, що раз. Єдиний тільки раз.

Це було тоді, коли ніщо не нагадувало весни, а в промерзлих засіках скрипів сердитий мороз. Натовп був поважний і похмурий. Говорили всі пошепки. Звичайно, від імени правди-істини і правди-справедливості виступав уже я сам.

Шкодувати красномовности взагалі не є в моїх звичках, зрозуміло, що я не поскупився на неї й тоді. Я вклав у неї весь запал свого фанатизму і підсмажив її на вогні своїх перших юнацьких успіхів і перемог. Я кляв і погрожував. Викривав і благав.

Але ж яке було моє здивування, коли, замість молитовних поглядів і високих слів, у відповідь я почув тільки мізерну балаканину про дрібні життєві інтереси і маленькі особисті болі й образи.

Я був вражений. Я був розгніваний. Але я захитався.

І тоді вперше підповзла мені під серце мудра гадюка зради і я з острахом відчув доторк її отруйного жала.

Справді ж бо: — що є після цього людський світ? І в якій запряжці він скаче вперед?

Правда?... Справедливість?..

А чим гірше тоді за них те Добро — „Господа і Владики живота мого“, що від нього так стискалося й нило колись серце п'ятнадцятилітнього хлопця?... І чи не є це і взагалі тільки відмінною назвою все того ж самого „вищого естества“, а сам я блукаю у хащах теологічних вигадок?

Але ж це жах!.. — Бо де ж тоді міра суцього? І що є істина?..

Розуміється (як уже й вище сказано) я зовсім не був подібний до того гайнівського дурня, що впрошав про істину у німих зор і безсловесних морських хвиль. Тому я хутко здолав себе і права Справедливості було стверджено рішуче й непорушно. Але, признатися по правді, з того часу лишилася в мені десь маленька западина, що, як пошкоджена катаром слизотна оболонка в носі, при кожній зміні температури почала давати себе знати.

Спочатку я не звертав на це особливої уваги, цупко тримаючись за всю суму десятиліттям виношених догм. Але, що далі, я став помі-

чати, що справа може набути хронічного характеру. Ледве не кожен день я несподівано ловив себе не ганебному вчинку копірвання в своєму теоретичному барахлі. І то — в зовсім недвозначному напрямку перевірки з підозрілим духом ревізії, хоч і під невинною машкарою зміцнення своїх позицій.

Розуміється, це взагалі не віщувало нічого доброго. А зокрема це було просто неприємно мені особисто. Бо річ у тому, що під час цих міркувань я майже завжди заставляв себе з похилою головою й напіврозтуленим закам'янілим ротом. А кому ж приємно бачити себе в такому вигляді? Отже, сердився і я.

Та проте, запобігти цього був зовсім безсилий.

Так само й сьогодні. Умощуючись на дахові вагону й розкладаючи свої рахунки, я знав, що врешті дійду до цього. Я боявся цього, я цього не хотів. Але ж хіба людина владна над капризами власної свідомості? І хіба вона може, як і сонцю, сказати їй: — „не світи?“ ..

Безвольний син свого минулого, я ганебно здав. І лютий кат сумління знов почав терзати моє бідне спітніле серце.

— Ну, тоді гаразд! — сказав я собі. Будемо говорити просто й конкретно:

— Революція йде?

— Іде.

— В ім'я справедливості?

— Так.

— А кому вона служить?

— Ясно: — народові.

— Якому народові?

— Ну, взагалі... народсві. Пригнобленому народові.

— А що є пригноблений народ?

— Той, що страждає. Кого утискають.

— Гаразд. Значить він, утискуваний і пригноблений, і є об'єктивний її носій? Революції?

— Взагалі, так.

— А до чого ж тут я і всі, мені подібні, що могли б з успіхом так само утискувати й пригноблювати?

— А про це ж, як відомо, є ціла філософія. Об'єктивний розвиток філософських ідей витворює цілу фалангу незалежних слуг істини, правди й справедливості.

— Та-ак. Очевидно, тут все гаразд. Але знов же таки про пригноблених. Якщо вони є об'єктивні носії ідеї справедливості, втіленої в революції, — то, значить, вони і є її творці? Вони і роблять чи мусять зробити революцію?

— Так. А ми їм допомагаємо.

— Чудесно. Тоді чи не скажете ви мені, дорогий допомагачу революції, кого ви конкретно вважаєте під пригнобленим народом?

— Будь ласка. З охотою. Це розуміється є найбільш знедолені в нашому суспільстві категорії: — в першу чергу селянство, а потім робітники.

— Ага. Тоді ви може мені скажете, в якому значенні ви вживаєте слово „знедолені“? Бо, бачте, хоч, на вашу думку, знедолені є і селяни і робітники, але ж, сподіваюся, ви згодні, що принципіальний, так би мовити, характер їхньої знедоленості неоднаковий.

— Я розумію, про віщо ви говорите. Звичайно, робітництво в своїй громадській позиції, в своїх виступах не звязане так, як звязана більшість селянства. Ви маєте на увазі, що селянин має свою хату, свій

кляпоть землі, своє, хоч яке будь господарство, а робітник нічого свого, крім своєї робочої сили, що він її може тільки продати,— не має. Але ж, шановний товаришу! Життєвий рівень, рівень потреб, а власне— рівень можливостей задовольнити ці потреби у селянина значно нижчий, ніж у робітника. Поневолення його більше. Утисків і безправ'я він зазнає більшого. А потім - ви ж знаєте, що селянина, хоч і нікчемним своєю спроможністю, але власником зробили теж примусово, що в ньому живий дух громадської власності, принаймні на землю. А дайте йому можливість здійснити цей дух тут, на землі,— чи ж є у вас підстава гадати, що він буде тоді противитись запровадженню його і скрізь, у всьому житті?! Саме з селянина є природний...

— Досить. Мені ясно. Тоді ще одно маленьке запитання:— значить, за вашими словами, селянин, чи по вашому, більшість селянства об'єктивно є більш революційний елемент або кращий революційний матеріал, ніж робітництво...

— Ну - да ж!— Бо треба зрозуміти...

— Я вас розумію. Так от...

— Ні, ви вислухайте, що...

— Ах, я це знаю.— Мені цікаво...

— Ні, ви вислухайте...

— Чекайте. Я хочу вам зробити ще одно останнє запитання...

— Ну, яке?..

— Скажіть мені, будь ласка, от ви зараз їдете затримувати загігн щось з двох тисяч душ, що повертається домів, зневірених у правоті патріотичної армії і, що складається майже виключно з селян. Чому ви їх затримуєте? Чому ви їх боїтесь пустити домів до хат?

— Що?!

— Я хочу сказати, чи не гадаєте ви, що ваш селянин дужий тільки соціалізмом власної хати і за тином свого огороду плює на все на світі, в тому числі й на вас!..

— Бачте, високомудрий скептику, ви попадаєте в найболючішу, так би мовити, рану. Але...

Але несподівана зупинка поїзду обірвала цей цікавий урок політграмоти і мені довелося розтулити очі. (Всі важливі питання на самоті я обмірковую зійкнувши віі).

Потяг стояв на обшарпаній станції, що дбайливо вмивалася росою. Горобці, як і люди, і люди як горобці, метушилися перед довгожданим потягом, кожен в надії своєї поживи.

Та швидко для всіх стало ясно, що на поживу якщо й можна сподіватися, то хіба тільки горобцям. Що ж до людей, то їм перманентно на цій станції не везло. Бо хоч потягів тут проходило що-дня й немало, але всі вони були військові. Наш так само був тільки скорбною карикатурою на потяг, бо звався, як відомо, ешалон. До того ж, щоб, очевидно, ще дужче надолужити людське нещастя, він за кепською звичкою тих часів (для мене це вже вдруге) далі не йшов. І навпаки:— він тут зовсім розвантажувався і порожняком вертався назад до Відомої станції, щоб там забрати,— як цвірінчала охляла й невмита юрба,— силу-силенну поранених цієї ночі в жорстокому бою.

Правда, добра людська душа скрізь дає себе знати. Не зрадила вона себе і тут, бо на втіху всім зневіреним і знервованим було твердо і ясно пообіцяно:— по-перше, цей ешалон сьогодні ж надвечір буде назад тут, а по-друге— до нього тоді причеплять аж цілих дві одкритих платформи для всіх охочих подорожувати далі. Це, розуміється, було великим досягненням і всіх одразу втихомирило.

Один я лише зовсім тепер не знав, що мені робити. Та до всього ще й ця дурацька історія з дідком, що зник з даху невідомо чому і де. Правда, сундучок і клунок лишилися зо мною і це подавало якусь туманну надію на гараздовий кінець. А в тім — чорт же його знає, що врешті з ним могло трапитися! Ще доведеться за нього відповідати. Тоді чи не краще зараз же заявити про все?

Але я вагався. Справді ж, кому охота йти на зовсім необов'язкові розмови з дуже цікавим начальством. Та ще в такій делікатній справі. Ні, вже краще почекати.

Тим часом сонце вибивалося вгору і настрої мені котився вниз. Ставало очевидно, що з таким легковажним подорожуванням я навряд чи побачу військовий загін. Тому, щоб хоч трохи втихомирити своє збентежене сумління, я пішов на базар поінформуватися про тутешній біжучий момент.

Тут, на місцевій біржі, все було так, як і триста років назад. Воли, як воли: — у ярмах і з возами, і поважні діти у збористих свитах. Поінформованість теж була зразкова: — події, що трапилися минулої ночі на всіх великих шляхах і непролазних дорогах так радіусом верст на тридцять навколо станції, були вже всім відомі і докладно обговорювалися в окремих фракціях біля горшків, під ятками і на дубках.

Мене здивувала цілковита відсутність тут представників влади. Я поцікавився. Виявилось, що влада тут була дуже ледача і далі залізничної колії свого впливу не поширювала. Це, очевидно, подобалося, бо загримований кострубатою бородою і пощипаними вусами під сорокалітнього, мужик років двадцяти п'яти говорив про це з особливим вдоволенням блиском у очах. Мені теж од цього мимохіть зідхнулося легше. Але за хвилину я мусив згодитись, що це не зовсім добре, бо — „немає вже сил від цих проклятих бандитів“. Кого він мав на увазі під цим популярним ім'ям, я так добре і не второпав, хоч зробив вигляд, що цілком його розумію.

Та, проте, скільки я не допитувався про цікавий мені загін, нічого докладно довідатися не міг. Що навколо було дуже неспокійно, що хтось там „проходив“ і навіть залізничну колію розібрав, „на тім тижні у п'ятницю“, — про це чули й говорили майже всі. А от — хто саме, звідки й чому, — ніхто, здається, навіть і не цікавився. І тільки одна спасенна душа, розчулена моїми настирливими допитуваннями і підбадьорена щедрими п'ятаками за слойоники, зглянулася на мене і дала мені, хоч і невтішну, але конкретну відповідь: — „якісь там халамидники!“.

Це було, принаймні, од душі і я заспокоївся.

Трохи досадно було тільки, що наші хлопці, очевидно, зовсім не дбали про своє добре ім'я і ту високу мету, що заради неї вони робили свій славетний похід.

Проте мені найбільше надокучало питання: як пошвидче до них дістатися. Знов виповзло подвоєння: — їхати кіньми чи чекати на потяг. Що правда, кіньми можна їхати зараз, але ж потяг, вийшовши звідси у вечорі, на місці буде значно швидче. Отже, доведеться знову чекати...

Як не нудно тягнувся нетерплячий день, але прийшов кінець і йому. А з кінцем дня десь за поворотом розітнувся бадьорий гук паровозу.

Потяг влетів на станцію з форсом, немов справжній кур'єрський. На привелике здивування й несподівану радість, на приступках вже

першого вагону я одразу побачив свого дідка. Виявилося, що все розв'язувалося зовсім просто. Тоді вночі на якійсь зупинці він зліз з даху, хоч і в не дуже важливих, але цілком необхідних особистих справах. Раптом потяг рушив і він не встиг. Тепер, отже, він прибув, сівши знову на той самий потяг удруге.

Розуміється, цей оригінальний переїзд од одного й того самого місця двічі тим самим потягом дав нам чимало матеріалу для сміху. Справді ж бо:—коли ще в житті людини може трапитися така виключна нагода!...

Я аж захлинався від реготу, уявляючи собі всі подробиці цієї надзвичайної картини. Дідок же був ніби трохи з того ніяковий.

Та раптом я відчув, що все лице мені взялося корчами. Я аж присів од здивування. Але—ні! Я таки зовсім не збожеволів і це зовсім не галюцинації. Це—була таки вона, та сама дівчина, що зараз тільки вилізла з вагону і дбайливо обтрушувала на пероні свою пожмакану спідничину...

Ясно, що в цьому був якийсь дурацький фатум, або...

Тяжко вимовити загнаній в суточки людині те єдине найстрашніше слово, що раптом свіркне їй у думці. Моїм першим рухом було тільки—тікати...

Та, очевидно, я вже спізнився, бо дівчина, хоч і почервонівши, але демонстративно йшла на нас. І не встиг я ще отямитися од цього нового натиску, як вона, звертаючись кудись повз нас, тихо спитала:—

— Скажіть, будь ласка, чи ви не їдете до Аніва?—

Я кліпнув від несподіванки очима і не зміг нічого відповісти. Дідок же, очевидно, щось відчуваючи інтуїтивно, подивився на неї скося і сказав:

— Ні!

Потім роздумливо звів брови і спитав:

— А вам навіщо?

— Бачте, я поспішаю, в мене мати при смерті, а цей потяг сьогодні не піде.

А сама зирк в мій бік очима.

Що за напасть? Звідки вона мене обходить?

А що обходить—тепер вже ясно, бо я ж таки їду до Аніва. Це мені уже зовсім не подобалося.

Але й робити дурниці теж негоже. Бо власне ж ще жодних виразних доказів немає. Та й вона сама можливо ще тільки нюхає, газрад не знаючи, в чім річ. Отже,—тверезість і обережність!

Одним словом, я взяв себе в руки і рішив захищатися.

А найкращим способом захисту, в скрутну хвилину, як відомо, є тільки контр-напад. Тому я, удавши трохи нахабну фізію, прокашлявся і звернувся просто до неї:

— А звідки це вам, панночко, відомо, що потяг сьогодні далі не піде?

— Ось зараз у вагоні сказали. А мені треба швидко бути дома.

І знов:—зирк-зирк в мій бік.

Мені навіть здалося, що вона „дома“ сказала з якимсь трохи одмінним, ледве помітним, притиском. Я глянув на дідка. Він чомусь заблимав очима і подивився собі під ноги. Що за чорт? Чому ж він про це не сказав мені одразу? Він же тільки що приїхав.

— Як же так?—спитав я його розважно.

Він здвигнув плечима, подивився здивовано навколо себе, а потім якимсь незручним похапцем:

— Треба взнати. Я зараз! І побіг.

Та ледве він одійшов, дівчина підступила до мене крок і, виразно дивлячись мені просто у вічі, швидко заговорила:

— Слухайте, вам же мабуть до Аніва. Поїдьмо. Все одно ж з Миронівки туди доведеться так само їхати кіньми. А звідси ми можемо виїхати зараз. Тоді як потяг на Миронівку буде тільки завтра вранці...

Хм! — Мене це вже обурювало.

— Та звідки ви взяли, що мені треба їхати до Аніва? — перервав я її так, ніби вона мені була якоюсь набридлою влітку мухою.

— А хіба ви не їдете до Аніва? — відповіла вона трохи глузливо і хитрі бісики раптом затанцювали їй в зіницях.

— Авжеж ні! — муркнув я суворо.

Вона розгубилася. Вона зрозуміла, що після цього говорити далі нічого. Але вона не одходила. В ній щось вагалось.

Я байдуже дивився в бік, не випускаючи її з-під уваги. Зробив навіть нетерплячий рух, мовляв — „яка досада“.

Та далі так стояти було незручно і вона зважилася. Вона витиснула з себе якесь одчайне зідхання і, на смерть засоромлена, ворухнула губами:

— Вибачте, але я хотіла з вами поговорити... Це зовсім приватна справа...

— Прошу! — сказав я з підкресленою чемністю, устами до всього однакового опудала.

Вона раптом заметушилася і попрохала одійти далі од людей убік.

Я байдуже згодився, хоч в середині мені щось урвалося.

— Вибачте, — почала вона ще раз, коли ми стали під залізничною огородою: — Між нами, там у вагоні. Тоді... Але не думайте, що я така жінщина...

— Ну, що ви! — перервав я, зідхнувши.

— Ні я не про те, — продовжувала вона далі: — Я хотіла вам сказати, що це було не так собі. Власне, от що: — я дуже перемучилася. Мені так тяжко було, що я тоді втекла, а потім не могла вам у вічі глянути. Там, на стежці... Але...

— Але, слухайте. Це ж так... ну, звичайно... — сказав я, щоб хоч щось сказати, зовсім спантеличений цими несподіваними словами.

Вона скорбно глянула на мене. Обом нам стало ніяково. Нарешті, вона звела брови:

— Знаєте що! — кинула вона раптом: — Мені так прикро, що я вас збентежила... потурбувала. Але я... трохи заплуталась. Потім... я гадала, що вам так само це неоднаково. Тому я й спитала вас про Анів. А мені туди обов'язково треба...

Я став перед нею, вже зовсім розвісивши вуха. В уяві мені відживали ще такі недавні бентежні хвилини. І од того у груди точилася якась млосна теплінь. Мені вже хотілося пригорнути її, пожаліти. Віддати їй найзахованіше слово своїх власних терзань. Скинути з душі цей морок нещирости й підозріння. Все розвіяти, все сказати!..

Але ж хіба слабкість є гарантією проти небезпеки? Хіба я маю взагалі в якійсь мірі право підпорядковувати доручену мені справу непевності своїх особистих випадкових зустрічів? — „Легковажний ти, брат, парень“ — морнув я на власну адресу про себе і болюче вкусив себе за губу.

Що - правда, заохочувала ця щирість тону і взагалі вся її одверта поведінка. До того ж — невиразну надію подавало, очевидно, зовсім

без приховання, невзначай кинуте слово про те, що вона заплуталася. Але ж:— як заплуталася? З чим заплуталася? Чому?..

Усе це здіймало вихор мені в голові підчас, коли вона говорила. Проте я твердо вирішив триматися розумно.

— Я теж з сердешним бажанням хотів би з вами поговорити, — почав я, ледве вона запнулася:— І це дуже добре, що й ви не від того. От тільки, як нам це зробити. Я, бачте, їду за продуктами. Купувати для домкому. Ось мое й посвідчення.— І я тикнув їй його просто в лице.

Вона відсахнулася вражена і витріщила на мене свої застигли очі. Мені стало од цього зовсім незручно.

— Що таке? — майже скрикнула вона.

— Посвідчення! — сказав я тихо.

Вона хвилину дивилася на мене задачливо, потім гірко скривилася, тріпнулася, немов скидаючи з себе бруд, і з натиском болісно прошепотіла:

— Навіщо це?.. Я ж не в претензії... — і одвихнулася в бік.

От тобі і раз! — Я, здається, її образив. Що за морока: — вона мене зовсім не так зрозуміла!

— Вибачте, — уже захвилювався я: — Ви чомусь все думаете, що я їду до Аніва. А я хочу довести, що ви помиляєтесь. От я й показую це посвідчення. Чому ж ви образились?..

Вона стояла до мене в пів-оборота, мовчки, втопивши засмучений погляд у землю. На вії їй навіть тремтіла сльоза.

— Перепрошаю. Вибачте. Але я зовсім не мав на увазі, — продовжував я винувано.

— Ні. Що ви? — ледве прояснівши, мляво сказала вона. Потім непомітно змахнула сльозу, схилила на бік голову і якимсь глибоким, зворушливим голосом, що ним можуть говорити в певні хвилини тільки жінки, тихо спитала: —

— А хіба в Аніві ви не можете купити продуктів?..

Ах, ти ж, моя сердешна! — скрикнув я про себе сам не свій. Та чому ж не можемо?... Ну, звичайно, можемо! Цілу гору можемо купити цих остогидлих, зовсім мені непотрібних продуктів!

Але ж, — о, сто прокльонів і тисячу чортів! — Хто ти така? Ворог чи друг? Лютий кат чи заблукане невинне ягня?..

Проте, треба було вирішати. І як не дивний був увесь цей збіг обставин, але я мусив собі признатися, що її поведінка знімає з неї найупередженіші підозріння.

Я ще трохи повагався, розпитуючи її про неї і про мету її подорожі, але нічого непевного не помітив.

Отже, я згодився. Вона (я відчув це) нестямно затремтіла від радості. Але приховала це під напів-байдужою ввічливістю.

Дідкові ж це зовсім не сподобалося.

Що-правда, я його розумів. Бо потяг відходив тільки завтра вранці. Але ж все одно потім нам було не по дорозі: — він управо, до брата свого — благочинного, а я — вліво — за харчами. Так чому ж тоді він так упадає?

А він таки вишукував найрезонансніші докази і будував цілу Вавилонську башту перешкод і загроз проти нашого подорожування на ніч.

Але ж яка башта могла встояти під натиском тих семидесяти язиків, що (всупереч біблійському оповіданню) раптом загомоніли нам тоді на солодкій мові кохання.

Звичайно, вона впала, і ми поїхали.

Тоб-то, власне, вирішили їхати, бо треба було ще знайти візника. Але, коли вже про це було сказано твердо й остаточно, мій дідок раптом розчулився і запропонував свої послуги. Виявилось, що в нього є тут один чоловічок, бо „більш ніхто проти ночі в такий непевний час не поїде“.

Розуміється, ми з охотою згодилися.

А коли вже, як заручені на весіллі, ми сиділи з дівчиною на самому вершечку цілої копиці сіна на гарбі, — мій дідок вискочив десь із темряви і, тикаючи візникові у руки якогось листа, наказував йому зупинитися у Анівi в одного свого знайомого. Мені він так само радив звернутися до цього його анівського приятеля, обіцяючи, що той по сходній ціні дістане потрібні продукти.

Я дякував, прощався і знов дякував.

Врешті таки — розвора рипнула і гарба покотилася...

Новизна подорожування, дух прілої землі і раптове втихомирення після метушні з від'їздом — спочатку зімкнули нам уста приемним спокоєм мовчання. Візник наш так само не виявляв охоти до розмов і тільки, зрідка поцьвохкуючи батіжком, іноді порушував загальну тишу своїм звиклим хазяйським — „но“!

Але вже незабаром одноманітність лягла на нас втомою і нам захотілося руху й голосу. Разом з тим у кожному з нас (у мені й дівчині) вистиг час самотнього намотування думок, і ми подивилися одне одному в очі...

... Не здолаю тепер обняти руками охлялих спогадів, всю жагу і нестямність пережитої тоді на гарбі зацілованої ночі. До тогож, і справді: — мертвий є згук і нікчемне слово там, де свято людське справляє шалена пісня крови!..

Та я й не зважуюсь на це. Я хочу тепер констатувати тільки факт і привселюдно заявити: — мірою снаги нашої вимірюється щастя наше і хто віддав себе йому хоч раз, той не в силі не віддатися йому і вдруге...

Одним словом, втихомирений голос крови відживив їй потім бажання спокути. Я ніяк не чекав стільки зворушливої ніжності до себе. Вона сама німіла й танула в її припливах і зовсім знесилювала до бездум'я, до забуття й мене.

Власне, мені трохи було од того страшно. Якось не вірилось, що це я, що це є, що це взагалі може бути. Де ж, пак, нам грішним! І звідки це все? Та ще: — так неждано, так неймовірно. І, врешті ж, — з якої речі? Немов вона мене колись знала. Немов виношувала мене роками в своїх дівочих уперше розквітлих грудях. Потім ловила між людей чи на вулиці випадковий мій погляд. З затишеною цікавістю слухала й розпитувала про мене. Мучилась і з зідханням хрустіла пальцями. А вночі вкривала не поцілунками, а чистими краплинами першої весняної грози свої мрії про „любого, коханого, єдиного“...

Розуміється, це — фантазія. Але ж, прошу: — звідки це все?..

Я піймав зручну нагоду і прошепотів їй в лице: —

— Можна подумати, що ми з тобою не знаємо коли знаємось... —

Вона припала мені до щок, провела губами до вуха і протурчала, жартуючи: —

— Може знаємось, а може й ні... —

Я хотів до цього причепитися. Хотів розвинути про таку можливість свої міркування.

Але, мабуть, від цієї спроби на неї війнуло занадто вже невідповідним до обставин, раціоналістичним духом. Бо вона прожогом затулила мені рота долонею і випустила в мене цілий заряд пекучого дробу з поцілунків.

Хіба ж я міг після цього не позбутися не тільки якогось там раціоналізму, а й взагалі найменшої виразності в голові?!

Чорна ніч билася пахучою вогкістю об колеса гомінливої гарби, і миплили по ній у цьому химерному суходольному кораблі.

Згодом, притишена і млосна, вона розважно спитала:

— А ти знаєш моє ім'я?..

Ах, чорт! — Я ж таки не спитав.

— Ні. Справді!.. А як?..

Вона, ніби повіряючи якусь тайну, тихо назвала себе.

Я взяв це маленьке слово і програв ним цілу гаму на губах. Вона вдячно до мене пригорнулася. А потім, ніби згадавши що, спитала (мені здалося, що їй незручно):

— А твоє?

Я сказав.

Вона обережно повторила його, помовчала і з підкресленням кинула:

— Це твоє справжнє ім'я?..

— Ну, що ти!.. — ворухнувся я.

Вона не відповідала. Я причаївся й чекав. Потім я про себе подякував ночі за її спасенну темряву. Бо я виразно відчув, що весь червонію.

Я їй збрехав...

Павза мені здалася вічною...

Але згодом вона мовчки намацала мою руку і широко й міцно стиснула її. Я не знав: — за що? І мені було соромно. Але, проте, я відповів тим самим. А потім тихо погладив.

Так ми й лишилися лежати мовчки, аж поки до нас на сіно раптом не виліз суворий сторож здоров'я і доброго гумору — мудрий дідуга — сон...

... Очі ми розплющили вже при в'їзді в Анів. Прокинулися майже одночасно. Вона трохи швидче за мене. Підвела голову, обдивилася навколо, обернулася до мене і пильно й глибоко глянула мені в лице. Я кліпнув віями і винувато їй усміхнувся. Вона раптом засвітилася вся і сійнула на мене іскрами лагідної радості з синіх очей.

А потім, — налита тихою любов'ю і ясним щастям, — так і лишилася сидіти, аж поки ми в'їхали у двір приятеля мого дідка.

Тут, сплигнувши з гарби, вона похапцем заплатила візникові гроші, шепнула, що швидко побачиться зо мною, сказала адресу і зникла...

А через півгодини мене було арештовано.

ДИСКУСІЯ

Перед виступом на робітничому мітингу відбулися збори партійного комітету.

В цей час уже з'їхалися майже всі „втікачі“, як зовсім недотепно з нас тоді кепкували (це, головним чином, торкалося Мема, мене і Рома). Правда, Мем не прибув. Не було так само й Озона. Перший не міг кинути роботи по налагодженню зв'язку в одному великому робітничому районі, а другий — невідомо де зник.

Розуміється, за Озоном всі сумували. На Мема ж була досада, бо він числився саме в тих промовцях, що, як ніхто, — умів „пускать слёзу“. А такий тільки й був тепер впору...

Збори комітету відчинив найавторитетніший наш товариш, що його ім'я, з міркувань конспірації, ніхто не міг знати й називати. (Я й зараз ще толком не второпаю, хто це був). Ухвалили „порядок денний“ і все честь честю.

До речі, треба тут зауважити, що ці збори не мали аж нічого спільного з усіма тими „мистецькими перетвореннями“ зборів запільних організацій, що їх тепер „подають“ в такому безсоромному пере-кручуванні наш театр і сучасна наша художня література.

Про цю облуду свідчить уже хоч те, що й тоді ці збори відбувалися зовсім не в темному якомусь таємничому погребі, а в звичайній собі світлій кімнаті. Далі: — ніхто не робив великих очей і не шпурляв піною з рота трагічних прокльонів на адресу гнобителів. Так само не було і жадних маскарадних костюмів „гноблених“ чи революціонерів“, а всі були одягнені в звичайні собі людські убрання.

Що-правда, з цього загального тону випадав тільки товариш Мандибула, що прийшов, як звичайно, в своїй бутафорській сірочині і з саморобними окулярами на носі. Але ж для нього, як відомо, ніякі закони не були писані.

Обговорювався перш за все біжучий момент. До цього пункту порядку денного мали відношення всі питання, що спадали в голову промовцям під час, коли вони говорили. А говорили і сперечалися загалом дуже багато. Так багато, що декого од цього просто стошнило (звичайно, свіжа людина, попавши сюди, зомліла б).

Врешті таки домовилися. І хоч нічого нового не було сказано, але ухвалена резолюція всіх втихомирила.

Цікаво відзначити, що Кірка на цих зборах почувала себе якось пригноблено і майже весь час мовчала. Пожвавішала вона тільки тоді, коли піднесли справу з організацією замаху на нікчемне життя одного безмозкого генерала. Вона тут проясніла вся і, одягши на себе якусь кумедну машкару жорстокости, запально домагалася, щоб з цією справою поспішили. Всі згожувалися з цим, хоч трохи й дивувалися, бо вона ніколи раніш не була такою безоглядною прихильницею терористичних актів. А Мандибула аж зняв свої окуляри, слухаючи її, бо він таки був цим просто вражений.

— Слухай, звідки це в неї? — тихо спитав його Ром.

— Од горя, — зідхнувши відповів Мандибула.

— Озон?!

— Ну - да!...

Одним словом, вирішивши розколикати масу на мітинг, а потім піддати їй жару й певности замахом на генерала, — збори закрили й розійшлися.

Кірка повернулася додому раніш Мандибули. Дома вона застала Мавку, що, прибувши з подорожи, жила тепер разом з ними.

Це було великим полехшенням для Кірки, хоч Мандибула з того й був виразно невдоволений. Але він намагався заховувати це невдоволення і, мабуть, через те став ще мовчазніший і похмурий.

Дома Кірка почала вводити Мавку в курс останніх партійних ухвал. Звичайно, — тільки в межах, дозволених для такого новака в запільній роботі, що ним була Мавка.

Ця остання слухала притишено, спід лоба позираючи на Кірку, і ні в погляді, ні рухами не виявляла жадного захоплення. Більше

того:— вона почувала, що й за бадьорими словами Кірка ховається тільки якась удавана радість. Вона здогадувалася про причини цього, але мовчала.

Нарешті, Кірка натякнула на можливість справжнього бойового діла і зиркнула на Мавку.

Та сиділа спокійно на канапі і зовсім не здивувалася.

Тоді Кірка, ніби згадуючи щось, почала розводити теорію про значення терористичних актів в революційній боротьбі. За її словами, терористичний акт є не тільки найвищим героїчним способом соціального захисту, а й відважним засобом дезорганізації ворога. А потім— що найголовніше— він є засобом зрушення зневірених в своїх силах мас.

— Ніщо так не впливає, не розбуджує, не підносить, не організовує масу, як одвертий акт політичного вбивства— настроюючись на агітаційний тон, говорила Кірка:— Маса, що звикла покірливо зносити гніт і знущання; маса, розпорошена в своїй дріб'язковій боротьбі за щоденний шматок хліба; маса, вихована всією сумою попередніх умов в дусі „од віку“ встановленого поділу на можновладних і слуг, на начальників і підлеглих, ця маса не може повірити (тільки повірити!) в можливість іншого стану, не може розбуркатися (тільки розбуркатися!) од своєї інертності без якогось наочного, відчутного, конкретного прикладу, що підривав би на пні всю цю непорушну силу, всю цю необмежену владу. А що ж може її розбуркати? Що може їй дати віру, як тільки не одвертий відважний акт знищення, фізичного знищення (це ж така наочна річ) тих чи того, хто в її свідомості є найвищим і в той самий час найконкретнішим втіленням цієї влади, цієї сили і гніту?... Тільки акт політичного терору виводить масу з стану задубілості, тільки він викреслює їй в голові першу іскру політичної свідомості, тільки він кидає в неї перший промінь надії...

Кірка вже говорила, як на мітингу. Погляд її блукав не тільки поза Мавкою, а й десь поза межами кімнати. Голос бренив на повному реєстрі і од того їй високо здіймалися вгору груди.

Мавка продовжувала слухати так само спокійно, хоч на лобі їй час од часу з'являлися замислені зморшки. Вона щось обмірковувала чи дивувалася. Потім вона, впіймавши нагоду, тихо зауважила:

— Мені здається, що це не зовсім так.

— Що?— зірвалася Кірка.

— Не зовсім це правдиво— боязно проказала Мавка і соромливо почервоніла. (Вона ж була справжня новачка!)

— Чому?— спитала Кірка, роздумливо зупиняючись перед нею.

— Мені здається, що в цьому є якесь перебільшення. Ну-да. Хіба убивство не призводить до ще більших утисків, до більших переслідувань?

— Розуміється, призводить. Авже ж. Але що з того?— гаряче підхопила Кірка:— Це ж і є загострення. Це є виклик. Це є зрушення інертності...

— Ах, „зрушення інертності“!...— теж, уже запалюючись, в тон їй повторила Мавка:— Але що після цього зрушення? Ще більше придушення! А це ж веде до розбиття, до ще більшої втрати надії, до зневір'я і ще більшої інертності...

— Що ти говориш?! Звідки ж це веде...

— Ну, а як же!— знов перервала Мавка:— Той, хто спробував побороти інертність і на цьому обпівся, після того десятому закаже цього не робити.

— Ну-да!—шарячи очима по кутках, шукала вже відповіді Кірка:— Це справедливо. Але справедливо відносно тільки тих несталих, що пристають до нас з гарячою головою. Вони гаразд розумом не зважили всього, а потім од першої ж невдачі губляться, зневіряються, падають. Так ми ж говоримо не про це. Ми ж говоримо про масу, що сама поки-що не виступає, але нашим терористичним актом тільки підохочується до виступу. Власне, не то що підохочується, а прориває в собі, якщо так можна сказати, безпорадну запону одчаю й безнадійности на щось краще. Отже, це — для маси, для її виховання потрібно...

Мавка не згоджувалася. Загубивши свою неофітську сором'язливість, вона розмахувала вже руками і уперто доводила, що терористичний акт, хоч і красивий, і мужній, і відважний вчинок, але він дає негативні наслідки і саме — для мас. Бо врешті ж він може призвести (та й призводить) до знищення і тих мінімальних умов, що їх вона, ця маса, має для свого виховання, для своєї організації. А потім же вона (тоб-то, вже Кірка) дивиться тільки в бік, хоч і численних, і могутніх своєю численністю, але найконсервативніших селянських мас, зовсім не помічаючи чи забуваючи робітництво.

— А це і є самий свіжий, самий надійний для революційної роботи матеріал. Та для них, для можливості їхньої організації твій „акт“ є просто... гроб, могила, смерть. Це ж ясно!..

Але Кірці це зовсім було „неясно“. Навпаки, їй ясно було якраз протилежне. Їй ясно було, що „о-такий-о підход“, як у Мавки, саме і є найгнилішою позицією для революціонера. Бо:

— Хіба ж ми не знаємо, що врешті криється за такою „філософією“ і хто потирає од таких думок руки? Це ж і є чистісінької води реформізм! Це ж є підміна революційної роботи культурницьким і кооперативним кропательством. Це є відвернення уваги мас від справжньої революційної боротьби. Це є підміна її „матеріальним добробутом“ і „легальним“ політиканством. А врешті це є обход у тил революції, щоб піймати її на гачок тих обіцянок — цяцянок, що ніколи нічого иншого не приносили й не принесуть, як тільки „дурневі радість“...

Мавці зовсім не всміхалася перспектива такої „радості“, до того ж вона хотіла бути — завжди і всюди — тільки революціонером! — тому вона, трохи налякана, притихла. Кірка ж, як справжній агітатор, помітивши, скористала з цього і хоч і не з таким уже патосом, але ще з більшою переконливістю в голосі почала — історично, теоретично, економічно, філософично (і ще як там?) — розвивати зачеплену тему й доконувати усі такі й подібні „гнилі ілюзії“, як вона назвала сумніви Мавки.

Мавці нічого вже не лишалось після цього, як тільки замовкнути. І вона, ніби згадавши про своє безпорадне неофітське становище, ледве подавала голос.

Власне, з неї було уже цілком досить цієї суперечки.

Вона намагалася в зручну хвилину навіть припинити її якимсь загальним примиренним акордом.

Але ж де там! Хіба можна було спинити Кірку тоді, коли вона входила в смак своїх повчальних аргументів перед жертвою власної несвідомості? А особливо тоді, коли ця жертва не зовсім була позбавлена надій на можливість зійти на „путь істини“?..

Отже, Мавка так само мусила переконатися, що її спроби тут цілком даремні.

Але їй од того робилося трохи неприємно. Немов вона й справді була така вже наївна, що не розуміла самих звичайних річей!..

Та Кірка (дивно:— завжди така чутлива!) зовсім не відчувала цього в суперечках. І Мавка мусила коритися і слухати.

Невідомо, чи був би цьому кінець, коли б не нагодився Мандибула. Його поява раптом урвала Кіркіну зливу, а Мавка полекшено зідхнула.

Мандибула після відомої вже нам розмови з Кіркою почував тепер себе в її присутності не зовсім зручно. Він майже уникав її, хоч і був з нею—на диво всім— дуже ввічливий і чемний.

Кірка йому платила тим самим, ніколи й натяком не нагадуючи про тодішній вибух його немочі.

Розуміється, ніхто, крім них, про це не знав. І тільки Мавка, запавши їх тоді в таку незручну хвилину, можливо, вважала їхню поведінку де в чому не зовсім звичайною. Але вона не подавала й вигляду.

Мандибула, проте, це відчував. Тому якось неохоче, скоса дивився й на неї.

Що-правда, іноді йому припливала в груди ще сердита хвиля досади, бо ж він таки зовсім тепер не мав можливості лишатися на самоті. Та він переборював в собі напад цього хвилевого егоїзму і тримався загалом пристойно.

Так і тепер,—увійшовши,—він спочатку немов шукав зачіпки, щоб знов пошвидче вийти. Він почув у їх присутності себе звязано, невільно. До того ж і свідомість перебування в своїй кімнаті не давала йому аж ніякої втіхи, бо він не міг тепер, як колись, оддатися улюбленій звичці і відпочити.

Але він, по-перше, уже з цим примирився, а, по-друге,—перед ним тепер стояли справи далеко важливіші за все инше.

— Зараз був в своєму склепі...—кинув Мандибула між иншим, ні до кого не звертаючись.

Кірка тільки звела на нього не то запитливий, не то співчутливий погляд. Мавка теж незручно ворухнулася. Запанувала глибока, як прірва, мовчанка, що їй здавалося кожному тяжко перескочити.

Але Мандибула, насупившись додав:

— Перевіряв свою амуніцію...

— Ну, і як?—спитала навмисне зацікавлено Кірка.

— Нічо. Мені тільки здалося, що там хтось буває.

— Чому ви так думаєте?—уже тривожно спитала вона.

— Я там знайшов ось це—І він виняв з кишені брудну носову хустку з вишитою (червоним у кутку) маленькою літерою—„М“.

...Звичайно сама по собі всяка літерна познака є тільки випадковість, але Мавці од того стало неприємно. Ніби вона була в тому винна чи до того причетна. Вона навіть зіщулилась сидячи на канапі і притьмом підозріло глянула на Кірку й Мандибулу.

Але, розуміється, нікому з них не могла запастися в голову така химерна думка, і вони тільки мовчки перегортали на всі боки хустку, розглядали її й дивувалися.

Мавка (почуваючи, що вона це робить тільки через те, щоб не викликати підозріння) так само припала до неї і дивувалася.

— Що ж ви гадаєте?—нарешті зідхнула Кірка.

— По моєму, це випадковість. Бо ж усе там на місці—сказав розважливо Мандибула. А потім додав:

— Але проте доведеться перебиратися звідти.

Кірка нічого не відповіла. Вона втопила десь в стіну погляд і мовчала. А потім, ніби щось згадавши, поморщилася і пішла в куток мити руки.

Мандибула зібрав хустку в шматок газети і засунув її десь під своїм ліжком.

Мавка тільки стежила за всим цим, сидячи з ногами на канані. Потім вона, звертаючись до Мандибули, спокійно сказала:

— Я можу вам допомогти перебратися.

Він, не дивлячись на неї, здвигнув плечима і невиразно промимрив:

— Ні. Чого там...

Тему було вичерпано, і Мандибула знов не знав, що робити. Він походив по кімнаті, перегорнув якусь книжку на столі, почухав потилицю і, нарешті, заявив:

— Ну, треба ще навідатися на явку, — і почав одягатися.

Кірка спостережливо позирала на нього і ніби трохи чомусь вагалася. А потім, коли він збирався уже виходити, кинула:

— Слухайте, ви ж майте мене на увазі.

— Що: з амуніцією? — відповів він, зупиняючись біля дверей.

— Ні. З тим. З ділом...

Мандибула схилив голову і пильно подивився на неї поверх окулярів. Потім випростався і видихнув:

— А-а... Ну, то ще треба поговорити...

— Ні. Я цілком серйозно — сухо сказала Кірка.

— Гаразд — неохоче відповів Мандибула і вийшов.

В кімнаті одразу ж стало легше. Мавка притягла зі столу якусь книжку і лагодилася читати. Кірка прилягала на ліжку й замріялася.

За останній час вона, сама не помічаючи того, все більше віддавала себе цій непродуктивній праці. Що тут було причиною, — тяжко сказати. Ясно було тільки, що почалося це з нею з недавнього часу і всупереч всім тим обставинам, що в них тепер жило запілля.

Бо справді ж: скрізь по саме горло турбот. (Скрізь провали, арешти, біганина, метушня. Всі хвилюються, змінюють пашпорти, переїзять на інші квартири (за винятком, правда, Мавки, що, прибувши з невдалого подорожу, чомусь сумувала, та Мандибули, що ніколи в запіллі на це не слабував). А вона, стоячи, як і завжди, непохитно на варті в свої робочі години, — проте весь свій вільний час тепер присвячувала якійсь, ніколи їй раніш не властивій, — мрійливості, похнюпленості, апатії.

Дехто на це тільки хитав головою і дивувався. Ще б пак: — коли вже Кірка почала здавати, то чого ж тоді можна чекать від інших?! Адже вона, — цей запільний капітан з очами степових озер, — саме вона була для всіх — зразок і приклад!..

Негаразд! Зовсім недобре...

— Скільки вже минуло після Озонового арешту? — ніби пробуджуючись, тихо спитала Кірка.

— Два тижні швидко. А що? — одриваючись од книжки, тривожно відповіла Мавка.

— Так...

Мавка завжди почувала себе чомусь винуватою перед Кіркою, коли та розпитувала в неї про Озона. Вони трохи тоді ніяковіла й бентежилась. Розуміється, в його арешті вона була зовсім невинна. Навпаки: — вона тоді зробила все, щоб його вберегти.

А потім вона докладно, крок за кроком, переповіла після повороту все про їхній подорож з Озоном. Вона не минула жодної дрібниці, що трапилася тоді з ним чи з нею. Все виклала, все сказала,

крім... Ну, звичайно, крім їхніх тоді інтимних пригод. (Але ж хіба хто мав про це право знати? Або чи це й взагалі мало якесь значення? І кому ж це врешті, могло бути цікавим?).

Що-правда, об'єктивно зважуючи, вона мала рацію, бо це таки було тільки її особистою справою. І нікому до цього, розуміється, не було ніякого діла.

Але ж...

Але, проте, вона не могла не помітити, що для Кірки Озонів арешт був чимсь більшим за неприємну запільну подію.

Через те, очевидно, вона й почувала себе тепер винною завжди, коло Кірка питала її про Озона...

— Скажи, ти весь час не випускала його з під уваги?— Знов роздумливо спитала Кірка і подивилася на Мавку.

Та звела здивовано плечима, мовляв,— „хіба ж вона їй про це не говорила?“

Але Кірка, помітивши це, продовжувала, пояснюючи:

— Бач!— Я хочу сказати, що у всій цій історії багато важать такі дрібниці, що може ти на них не звернула тоді уваги...

— Я розумію— слухняно кинула Мавка.

— А арешт відбувся в таких обставинах, що його могли простежити раніш, ніж він прибув на місце...— тягла повчально Кірка.

— Так— знов притишено піддакнула Мавка.

— А раз так,— уже підвівшись на ліжкові сказала Кірка:— то очевидно, ти могла чогось не добачити. А це й є... Ну, одним словом, тут можна знайти якусь нитку...

Мавці було од цього і боязно, і образливо й неприємно. Хіба вона сама цього не знає? Хіба їй самій не боляче все це, може ще й в сто раз дужче, ніж Кірці?

Так навіщо ж тоді вона її терзає? Чому вона не може так, як вона, Мавка, заціпити свій біль у серці і мовчки, на самоті, зализувати свою рану?

Мавка нервово ворухнулася на канопі. Але раптом за горло її схопив пароксизм жалю. Вона схилилася і тихо заплакала.

Кірка кинулась до неї і почала її голубити й втішати.

— Ну, що ти!— говорила вона, припадаючи до неї лицем:— Я ж знаю, що тобі всі ці розпити неприємні. Але ж, зрозумій, що я проти тебе нічого не маю. Це ж наш обов'язок— знайти його. Хоч мертвого. Принаймні,— знати. Ти розумієш: знати! А то ж— якже так?..

— Ну, я розумію,— хлипала Мавка:— Але мені боляче. Немов я винна...

— Та ні! Що ти справді!..

— А ти ж мене так завжди допитуєш...

— От дурненька! Ну, хто тебе допитує? Я ж хочу допомогти тобі себе перевірити. Я говорю з тобою про це тільки тому, що ти можеш згадати щось таке, чого ти раніш не помітила. Це ж так природньо!..

— Ні. Я хіба що! Але навіщо труїти біль? Ти ж сама, коли їздила потім туди, сказала, що він загинув напевне...

Мавка вже підвела голову і крізь сльози шукала своїми синіми очима відповіді у Кірки. Та одвихнулася у бік і дивилася просто перед себе. Потім вона видихнула з зізданням:

— Розуміється, загинув...— і замовкла.

Мавка, трохи соромлячись, витирала хусткою сльози, скося позираючи на Кірку.

Розбуджена спогадами павза тихо спустилась із стелі і повисла між ними.

В кімнаті стало зовсім тихо.

— Ну, так навіщо? — перша порушила тишу Мавка і вже сама тепер обняла Кірку за плечі.

— Що?.. тріпнулася Кірка.

— Навіщо про це говорити?

— Але ж ти справді дитина! якось зовсім несподівано весело звернулася до неї Кірка: — Ти подумай: що б то було, коли б ми не знали докладно, як саме, через що загинув той чи інший наш товариш? А може через це саме ще хто має з нас загинути. І взагалі — все. Так же не можна. Ми мусимо знати. Мусимо...

Сині, як загнана під вечірне сонце самотна хмаринка на небі, — Мавчині очі поширилися і злякано застигли. (Вона ж була ще така наївна в запільних справах!).

Кірка її тріпнула по щоці і поцілувала рвучко просто в губи. Мавка вся зашарілася од цього, і усміхнувшись, бадьоро скочила з канапи.

А потім:

Поклавши Кіркину голову собі на коліна, вона, здається, вже втретє почала переповідати, крок за кроком, таку їй дорогу і таку врешті трагічну історію свого подорожування з Озоном.

Кірка, затиснувши подих, власне, не слухала, а тільки напружено прислухалася до кожної риси, до кожної цяточки, що їх теплим голо-сом, як вправний художник, шар за шаром клала на велике полотно свого життя заринута в спогади Мавка.

Кірка переживала химерне щастя. (І хто б міг подумати, що воно має відношення тільки до її партійних запільних справ?!).

А Мавка все говорила і говорила, нічого не затаюючи. Бо за кожним її сказаним уголос словом, серце їй вистукувало тисячу інших дорожчих, хоч і ніколи неказаних, слів.

Що-правда, Кірка про це не знала.

Але:

Замість неї, під вікном стояв уже сивий вечір і байдуже мотав собі все це на вус...

НА ЦВИНТАРІ.

Нарешті, невгамовний час проглинув і останні, сповнені високого піднесення і несподівано глибокого спаду, затуркані дні перед замахом. В останній раз виповзло підсліпувате сонце, щоб попрощатися з одчайдушними мрійниками чудернацької землі. В останній раз воно хотіло почастувати їх своєю кривою підстаркуватою посмішкою.

Так, принаймні, все це здавалося Кірці, коли вона прокинулася вранці напередодні замаху.

Од цього їй кольнуло холодком у скроні і обдало нервовою бадьорістю.

Вона підвелася на ліжку і обдивилась навколо: — Мавка ще спала, а Мандибули не було.

Тоді вона обережно, щоб не розбудити Мавку, вислизнула зіпід ковдри і босими ногами навшпиньках пройшла в куток. Там похапцем почала порпатися в якомусь чемодані і, нарешті, з цілим жужмом листів і якихся пожовклих фотографій вернулася до ліжка і знов залізла під ковдру.

Кірка уже читала. Читала давні, напівзабуті, припалі жорстоким порохом минулого листи свого життя.

І що далі вона втиналася в дорогі рядки цих полинялих літер, то все дужче цвіли їй червоні плями спогадів на щоках. Бо ж вона тут відчула подих своїх перших радощів, своїх перших неповторних зідхань. А од цього їй раптом засвітилися очі (ці розплескані води степових озер) і з них виплигнули пустотливі ховрашки її бадьорої молодости...

Ах, молодість! За хвилину вона стояла перед її зором і вдячною сльозою уже будила жаль до себе.

Кірка не могла цього знести і, заціпивши губу, ледве стримувала себе, щоб не заридати.

Але вона не заридала. Вона тільки ще дужче затиснула в собі той єдиний великий подих, що завжди нас душить на зломі життя. І він стух і щез, лишивши сріблясту смугу дрібних сліз і вигляд німого знесилля.

Кірка читала і тихо плакала...

А потім раптом прийшло буденне й безжально розвіяло всі чари. Десь під стіною ворухнулася Мавка й лагодилася вставати.

Кірка похапцем засунула все під подушку і, натягши на голову ковдру, удала, що спить.

Мавка нічого не помітила і спокійно одягалася. Вона завжди робила це неохоче й мляво, а сьогодні їй якось особливо все просто падало з рук. Вона почувала себе зовсім розбитою і ледве рухалася. Часто вона забувала за піднесену руку чи напіводягнену панчохоу і сиділа так, як на розірваному кіно-кадрі: — з кумедною невідповідністю зануреного десь в підлогу погляду й застиглого руху.

Мавка ніяк не могла позбутися вражіннь вчорашнього виступу на робітничих зборах. Все якось там вийшло штучно й неприродно. Принаймні, їй так здавалося.

Були збори, як збори: — з підкресленою легальністю і обережними затумененими натяками на вселюдський прогрес і організовану („організовану“ так само якось особливо підкреслювалося) участь в ньому трудящих мас. Зокрема ж і особливо — робітництва. Говорили „практично“ й „теоретично“ дуже багато і досить таки нудно. Але загалом настроїв в аудиторії був піднесено-розсудливий і урочисто-діловитий.

Була й Мавка там на амплуа того антуражу, що мав робити „своїм“ промовцям публіку. (До речі, так званий, широкий загал навряд чи знає, що в масовій роботі кожної партії ці амплуа відіграють дуже важливу роль!). Вона стояла десь в самому кутку, далеко ззаду, серед подібних їй, і напружено чекала виходу „своїх“ промовців.

Нарешті, з президії пролунало знайоме прізвище. Мавка захвилювалася і застигла в чеканні.

Промовець довго не з'являвся і аудиторія заворушилася.

Але раптом за спинами президії розчинилися двері і звідти вийшов у бороді і з вусами - Ром.

Вже одна така поява з незвичного місця (всі промовці виходили на трибуну з публіки) зробила вражіння. Аудиторія стихла. В залі повіяло чи то небезпекою, а чи скандалом.

Ром (увесь енергія і натиск) рвучким кроком підійшов до трибуни і кинув дзвінке й запальне:

— Товариші!!!

Далі ясно було тільки одно: — цей відважний і пристрасний промовець „підводив“ всіх. Він говорив дуже віртуозно, дуже чуло і дуже переконливо. Але він зовсім не рахувався з обставинами місця й часу.

Він говорив так, ніби зараз кликав на вулицю, на барикади, на бій. А всі тільки й думали про те, щоб (боронь-боже) про них хто так не подумав.

Він чітко й гнівно називав речі справжніми іменами, а всі тільки й дбали про те, щоб усе було піднесено в пристойній пілюлі солодких невинних ліків.

Одним словом, настрій промовця і аудиторії одразу ж гостро розійшовся. Заля сколихнулася, а дехто з неурівноваженої публіки почав уже сичати гадюче слово:— „провокація“...

Проте, Ром скінчив і зник так саме ефектно, як і вийшов.

Мавка разом з невеликою купкою збитих аж під стіну своїх однотумців бурхливо його підтримала. Але мовчазний, спертий настрій залі одразу ж взяв гору. Вона знітилася й замовкла. Хоч, правду кажучи, й під час промови Рома вона почувала себе якось незручно й подвоєно.

Ця подвоєність ще збільшилася, коли наступний промовець почав „змазувати“ Ромів вибрик. Він так його й назвав — „телячим вибриком тої нашої молоді, що в неї, замість розуму, чинить серце, а в голові—квітнуть троянди безоглядної мрійливості і безпардонної революційності“.

Мавці од цих слів стало образливо й неприємно. Вона ледве не вигукнула йому у відповідь, що це — „Барахольщина“! (До-речі, любимий вираз в таких випадках Мандибули). Але стримала себе. Бо що ж вона тут була?—Тільки маленька піщинка в величезній купі очей і спин, що стояли тепер виразно на боці промовця і гіпнозом свого масового сприймання тиснули й на неї.

Після цього вона тільки ще більше розгубилася й заплуталася. Але за цим виступив другий промовець, що трохи її розважив.

Він так само, як і попередній, засуджував цей конкретний випадок з Ромом. Він був ворог невчасної революційної акції і захищав потребу мирної легальної роботи. Але він застерігав і від другого—від скупчення уваги тільки на легальності. Він кликав „підкуватися“, як він казав:— „на всі чотири“. Бо:— „всьому є свій час і місце. І витроювання з душі мас революційних змагань є не меншим, а може більшим злочином, ніж безоглядний бунтарський протест проти легальності“!

В його тоні Мавка почула, хоч і приховану, але рішучу волю до акції, до революційної боротьби. І од того їй трохи одлягло од-серця (Мовляв,—отже, й інші тут вважають їх не за таке вже дурне теля!).

Та проте настрій подвоєності й сумбурності не покинув її. З ним вона потім вийшла й на вулицю. І з ним же тепер прокинулася.

Врешті, вона одяглася. А коли вже збиралася виходити, щоб збігати за сніданком, з під ковдри висунулася голова Кірки.

Кірка уже зовсім була спокійна і, підігнавши Мавку пошвидше вертатися, встала.

Незабаром прийшов і Мандибула. Він приніс своє нове убрання, щоб у ньому йти у вечері вже разом з Кіркою на помешкання, звідки вони завтра вранці мали виступити на полювання за генералом.

Мандибула зовсім якось змінився. Звичайна його похмурість зникла, а од вайлуватості лишилася тільки звичка чухати потилицю. Він весь ніби помолодів, посвіжішав — і взагалі мав якийсь святковий, урочистий вигляд.

Кірка це помітила і спитала його (Вона ж зовсім була кисла, хоч бадьорилася).

Мандибула, потираючи руки і весело посміхаючись розповів їй, що все вже налагоджено і що вони мають незабаром рушати.

Перед вечером вони рушили.

Але вже перед самим виходом Кірка раптом заявила, що забула Мавці щось сказати. Мандибула зрозумів, що справа ходить про якийсь секрет і хотів вийти перший, щоб потім почекати її на дворі. Та Кірка залишила його в кімнаті, а Мавку потягла за двері в присінці.

Там вони стали вдвох в п'їтмі.

Мавка, прокинувшись сьогодні в кепському настрої, цілий день проваландалася якось тупо, механічно. Вона, як школярка, вислухувала останні розпорядження Кірки; брала від неї якісь зшитки; обіцяла однести їх куди слід; мовчазно згоджувалася з усім, що та їй говорила і взагалі трималася, як автомат. Здавалось, що вона давно вже колись похоронила в собі живу реакцію на все те, що тепер відбувалося і, облишивши надії, покірливо примирилася.

Але, опинившись тепер в останній момент на самоті з Кіркою, вона одразу ж ніби зрозуміла все і дрібно затремтіла.

Кірка тримала її за руку і спочатку так само, не знаючи, як сказати, сперто дихала. Вона, як і Мавка власне зараз тільки усвідомила, що може розлучається назавжди. І не з Мавкою тільки. А й з усім. З цією навіть п'їтмою, що ось вовтузиться (вона ж відчуває це), — живе. А найголовніше: — з тим... з ним, що може... може...

— Слухай, Маюточко моя... — гаряче прошепотіла вона, пригортаючи до себе Мавку.

— Що? — поривчасто вихнула до неї та, схоплена за саме серце співчуттям і жалем.

— Я хотіла тебе прохати, щоб ти... щоб... — голос їй перетнувся болем і стражданням.

— Ну?! — з мукою витиснула з себе Мавка, шукаючи в п'їтмі її очей і охопивши шию їй руками.

— Може я не вернуся... Може... — Кірка говорила глутаючи вже сльози: — Може він ще є... Озон... і ти його побачиш... то скажи, що я...

— Що? Що?... — допомагала їй Мавка.

— Що я люблю. Любила його... — навзрід уже протурчала вона Мавці в вухо.

Мавка конвульсивно стиснула їй голову руками і почала шпарко, одчайовно цілувати її у очі, в щоки, в лоб, крізь сльози промовляючи нестямно:

— Ну, що ти!... Ну, да... звичайно...

Кірка плакала.

Мавка її втішала.

Але що більше вона віддавала їй ніжності і співчуття, то все дужче сама проймалася її горем і тугою. Вона вже дружно підхлипувала Кірці, механічно гладячи рукою її схилену на плече голову. А потім раптом прорвався їй біль і вона вголос рвучко розридалася, як дитина.

Тепер уже Кірка мусила втішати Мавку. Та це було значно тяжче. Бо з нею сталася справжня істерія.

Мавка безпомічно, з обвислими руками, в заціпенілій позі, стояла посеред присінків і з нутра розмірено витискала з себе зойки. Вона почувала, що це безглуздо, що це не добре, що це якось нетактовно й егоїстично. Та вона була зовсім безсила себе здолати.

Довелося завести її до кімнати і покласти на канапі.

Але тут, — ще дужче вражена свідомістю своєї немочи і абсолютною своєю безпорадністю, — вона вже зовсім загубила владу над собою. Вона люто, з вигуками накинулася на Кірку й Мандибулу. Вона називала їх дурнями, мрійниками, безґрунтовними людьми. Вона істерично кричала, що все те, що вони тепер роблять, що вони мають робити, що це нікому не потрібне. Що це є безглуздий героїзм, дураська саможертва!..

Кірка й Мандибула не сперечалися і спокійно її втихомирювали.

Врешті таки, зірвавши лють, Мавка притихла. А потім занурила свою голову в куток канапи і заніміла.

Кірка обережно підвелася з канапи, ледве торкаючись устами, поцілувала їй мокре розпатлане волосся, і вони вийшли.

На дворі був дзвінкий, забористий вечір. Небо розгорнуло уквітчані зорями груди, і в повітрі пахло морозцем.

Кірка йшла мовчки поруч Мандибули, а потім згадала: —

— Візьміть мене під руку. А то... незручно...

Мандибула незграбно сунув їй під лікоть руку і теж мовчки затопав „в ногу“.

Його трохи вивів з рівноваги випадок з Мавкою. Йому було і шкода її й досадно на неї.

Але, торкнувшись кіркиного ліктя, він раптом відчув, що думки йому пішли якось в інший бік. Можливо, що причиною цього було ще й те, що після кімнати він тепер вільно дихав на повні груди.

Одним словом, Мандибула знов прояснів і випростався.

Кірка так само (на диво собі) лекше зідхнула.

Але вона ще більше здивувалася, коли вже за кілька хвилин піймала себе на думці про Мандибулу. Власне, не про нього самого, а про те, що ось він іде „під руку“ з нею і такий якийсь хороший їй і зовсім свій.

Вона з цікавістю повернула в його бік голову і обдивилася його. „Ха! — та він же зовсім якийсь інший“, — майнуло їй в голові. Потім вона згадала. Він таки, справді, не схожий був на себе: — він ішов тепер, замість сірячини, в звичайному людському вбранні.

Цей несподіваний винахід озадачив її. Невже одяг може мати значення в ставленні до людей?.. — „Глупо!“ відповіла про себе Кірка і, ніби змахуючи якусь думку, мотнула головою.

Проте, легенька плівка якогось легковажного хвилювання збуджувала її потім всю дорогу.

Перед „останнім житлом“, — як назвав Мандибула їхнє помешкання, що з нього вони завтра мусили розпочати полювання, — треба було зайти до одного товариша і взяти зброю.

Мандибула нікому не довіряв своїх збройних запасів і тепер тільки, напередодні замаху, доручив своєму підручному взяти з них два револьвери. Він турбувався, що той не знайде на цвинтарі нової схованки, хоч він йому докладно, на папері розпланував всі ходи. (Після випадку з хусткою Мандибула сам переніс туди всю зброю).

Але, як він опасався, так і сталося. Підручний винувато доклав йому, що він з годину там проважжався, а схованки не знайшов.

Це було свинство! — Бо тоді й другий його підручний міг її не знайти. (Мандибула лишав тепер свої запаси на їх двох). Але виявилося, що той там сьогодні вранці був і — „все гаразд“.

Тоді, значить, і ти мусиш знайти! — буркнув невдоволено Мандибула і, взявши „план“, почав його перевіряти.

Та проти цього запротестувала вже Кірка. Вона заявила, що зараз не час для вправ і навчання (Мандибула не визнавав в роботі невиконаних доручень), а потім пізно, — тому хай краще він сам це зробить.

Мандибула невдоволено підвів голову. Але, ніби згадавши щось, одразу ж погодився. Він тільки наказав товаришеві завтра вдень обов'язково відшукати схованку, і вони пішли...

Цвинтар, що до нього вони тепер наближалися, як відомо, лежав поруч їхньої халупи... Отже, їм довелося вертатися назад. Але ні Кірка, ні Мандибула не почували од того досади. Навпаки — їм обом якось приємно було так поруч спокійно міряти вулиці. І тільки коли проходили повз ворота свого двору, Кірці защеміла десь раптом думка про Мавку. Але вона скорбно подивилася в той бік і мовчки пройшла.

Уночі до цвинтаря можна було потрапити не з вулиці, а з пустиря. Тому вони пройшли ще кварталів зо два і звернули ліворуч під якийсь старий напіврозібраний паркан. Біля нього, внизу, був зарослий колючим бур'яном рівчак, що крізь нього вела на цвинтар стежка.

Мандибула обережно попереду почав спускатися вниз, по стежці, тримаючи Кірку за руку. Потім вони видерлися на високий пригорок і, пролізши крізь дірку в паркані, опинилися на широкій утрамбованій алеї.

Було тихо, як буває тихо тільки на цвинтарі. З сизуватої мли скрізь по боках кам'яними примарами дивилися свідки минулого. Од того все навколо набувало суворости й урочистости.

Мандибула, забувши, що вони тепер не на людях, знов узяв тут Кірку під руку. Вона, теж цього не помічаючи, з охотою притисла ліктем його руку до себе і трохи на неї злягла.

Вони йшли не кваплячись, упевненим кроком, час-од-часу звертаючи з одної алеї на другу.

Мандибула весь якоїсь наїжився, пильно вдивляючись поперед себе. А Кірка, здавшись на його волю, мовчки топала поруч.

Їй трохи було з усього якось дивно, цікаво й тривожно. Вона почувала себе так, як в дитячі роки, коли острах пекучими краплинками десь падає на серце і немає сили його не слухатись, не чути.

Нарешті, вони зупинилися перед великою кам'яною домовиною. Вона належала, мабуть, предкам дуже вельможної родини, бо зроблена була монументально, а на важких залізних дверях маячили вирізьблені герби.

Мандибула лишив Кірку стояти біля залізної огradки, а сам попрямував до входу.

Кірка принишкла й затишено спостерігала, як він обережно відхилив двері і просунувся крізь них в середину. Потім зник.

Вона не рухалася. Але далі їй почали вчуватися якісь згуки: — не то кроки, не то шемрання. Вона обдивилася навколо: — ніде нічого. Тільки білі й сизуваті привиди глузливо схилялися над нею в своїх застиглих позах.

Кірка одняла руку од огradi і підійшла до домовини. Мандибула не виходив і її раптом взяла тривога. Але вона одразу ж здолала її. Бо-що ж, справді, могло з ним трапитися?... Проте, лишилася цікавість: — чому він так довго там возиться?... Потім уявила його. І раптом згадала таким, як сьогодні, йдучи, запримітила. Усміхнулася про себе. Але од того їй стало якось лоскотно і ніжно. Здивувалася й змішалася.

Та Мандибула не з'являвся і вона вже взялася за двері. Але вони раптом відхилилися і він вийшов.

Кірка зраділа й вихнулася до нього. А потім, коли він уже прихилив двері, вона сама схопила його під руку і спитала, чому він так барився.

Мандибула пошепки пояснив їй, що треба було замаскувати місце сховання, і обернувся йти.

Але Кірці раптом стало шкода, що вона тут була й нічого не бачила.

— Я теж хотіла б подивитися — сказала вона нерішуче.

— А чому ж!.. — зупиняючись відповів він. А потім повів очима вгору й додав: — Тільки... ви ж знаєте, там... мертвяки...

— Ну, що ж! — знизала плечима Кірка: — Хіба що?..

— Та... може неприємно...

Кірка розуміється після цього вже мусила подивитися. Бо інакше для її амбіції була б неприємна уразка. Вона навіть набралася якогось удавано-жартовливого тону і, зовсім незвично для себе кокетуючи, підбігла до дверей.

Мандибула ступив вперед, вона пішла за ним. Коли причинили за собою двері, він черкнув сірника і, взявши десь знад одвірка свічку, засвітив.

Посеред домовини на мармурових поставах стояло дві оцинкованих труни. Проти них в стіні була вмурована широка біла мармурова лава. А по боках її тулилися — дві рожевих, теж мармурових, вази (колись там були квіти).

Мандибула підвів Кірку і, піднявши одну труну, показав під нею у виямі свої скарби. Вони лежали там замотані в ряднину і зокола тяжко було замітити, що труна не зовсім приставала. Те саме було й під другою.

Кірка з цікавістю спостерігала все це і раптом почула себе одразу якось затишно й безпечно. Вона озирнулася вдоволено навколо, а потім кинула погляд на труну й нерішуче спитала:

— А там?..

Мандибула хотів одвести її увагу од цього й неохоче промимрив:

— Звичайно, що...

Але Кірка обов'язково хотіла глянути, і він мусив підняти віко. Звідти глибокими дірками очніх западин порожньо подивився на них звичайний собі сухий кістяк.

„Нічого особливого“, — піймала себе на думці Кірка і знов відчула, що їй якось затишно й безжурно. У другу труну вона зазірнула вже сама.

Тут кістяк був підірчавлений і сизий. Але Кірці і од цього не стало ні неприємно, ні гидко. Вона обережно спустила віко і тільки якось притишено одійшла...

Свічка тьмаво танула в руках Мандибули і по кутках ворушилися легенькі тіні. Кірці, справді, все тут здавалося зовсім не подібне до якогось там жахливого гробовища, а швидче нагадувало симпатичний собі, сумирний куток.

Їй навіть заманулося тут посидіти трохи і одпочити.

Вона подивилася на Мандибулу, але в його постаті не відчувалося охоти до цього.

Проте, вона сказала:

— Ви, знаєте, я так сьогодні втомилася.

Мандибула глянув на неї з під лоба і не знав, що відповісти.

— Може відпочинемо трохи? — спитала вона вибачливо, ступаючи від нього.

Він не заперечував і вони сіли поруч на лаві...

Деякий час вони сиділи нерухомо, понурені мовчки — кожен в своє.

Тиша житла мертвих пробігала їм десь вгорі над головами так само, як і тиша живих.

Аж раптом Кірка глянула просто себе і вразливо сіпнулася.

Мандибула помітив це і ворухнувся до неї.

— Знаєте, мені це нагадало похорони, — кивнула вона на свічку, поставлену Мандибулою на труні: — Навіть аж ладаном запахло...

Той криво посміхнувся у відповідь.

— Може це не даром, — протягла вона через деякий час, жартуючи.

— Ну, вже й не даром... — одказав він їй у тон.

— А що ж?! — уже серйозно подивилася вона йому в лице: — Хіба завтра цього не може бути?..

Мандибула заіскрив їй весело з очей у відповідь і хитро спитав:

— То може завтра не йти?..

Вона повела навколо замисленим поглядом. Поміркувала хвилину. А потім якось зовсім несподівано вільно поклала свої обидві руки йому на руку і, нагнувшись до нього, з натиском трагікомично продекламувала:

— Іти, іти, іти!.. — і розсміялася. Але рук не одняла.

Мандибула мимохіть притиснув їй рукою пальці й задержав їх.

Ворухнулася якась незручна мить. Кірці навіть ударила краска в лице, а Мандибула розгублено на неї подивився.

Та вже ясно було одно: — їхні руки їх зрадили.

Тоді Мандибула підсунувся притьмом до неї і, взявши її під лікоть, глибоко зазірнув їй у вічі.

Кірка їх не одвела. Вона тільки, затишено вібравши в себе його погляд, повільно й солодко зімкнула вії.